

УДК 338.312

А. А. Смаглюк

Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ОСНОВНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

Проаналізовано динаміку продуктивності капіталу в Україні за видами економічної діяльності і визначено комплекс завдань для досягнення стійкого економічного зростання України та зміцнення її конкурентоспроможності.

Ключові слова: продуктивність капіталу, валова додана вартість, вартість основного капіталу, споживання основного капіталу, валове нагромадження основного капіталу, інвестиції в основний капітал.

Проанализирована динамика производительности капитала в Украине по видам экономической деятельности и определен комплекс задач для достижения устойчивого экономического роста Украины и укрепления ее конкурентоспособности.

Ключевые слова: производительность капитала, валовая добавленная стоимость, стоимость основного капитала, потребление основного капитала, валовое накопление основного капитала, инвестиции в основной капитал.

The article analyzes the dynamics of the productivity of capital in Ukraine by economic activity and defined set of objectives to achieve sustainable economic growth in Ukraine and to strengthen its competitiveness.

Keywords: productivity of capital, gross value added, cost of capital, consumption of fixed capital, gross fixed capital investment in fixed assets.

Сформовані останніми десятиріччями процеси реструктуризації світової економіки, що супроводжуються виникненням нових центрів зростання з перспективою зміни світових лідерів, ставлять перед усіма країнами нові завдання. Їхня сутність зводиться до чіткого визначення проблем та перспектив розвитку, недоліків та конкурентних переваг із тим, аби усвідомити, яке місце країна може посісти в новій світовій економічній системі і що для цього необхідно зробити [1, с. 5].

Сучасне суспільство, за умови вичерпаності екстенсивних факторів виробництва, потребує оптимізації використання виробничих ресурсів [2].

В останнє десятиліття теоретичні і практичні аспекти продуктивності виробничих ресурсів в Україні знайшли відображення в працях О. Сологуб, Б. Данилишина, В. Беседіна, І. Бондар, А. Голодець, Є. Заблоцького, Б. Литвина, Є. Мниха, А. Ревенка, І. Лубчука, І. Могілат [1], Н. Горшкової [1], С. Кожемякіної, Т. Бурбели [1; 2] та ін.

Але в той час як продуктивність праці є предметом постійних дискусій і досліджень, набагато менше уваги приділяється питанню продуктивності капіталу, особливо через вплив цього системного чинника на економічне зростання.

Тому метою даного дослідження є оцінка ефективності використання капіталу в Україні за видами економічної діяльності та визначення основних проблем, напрямів і шляхів формування ефективної економічної стратегії, адекватної можливостям та потребам сучасного етапу розвитку національної економіки України задля досягнення стійкого економічного зростання.

За методологією Держкомстату України капітал (основні засоби) – це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного застосування (експлуатації) яких більший від одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік) [3].

Технічний стан основних засобів та частка їхньої активної частини в структурі визначають темпи розвитку суспільного виробництва та його економічну ефективність.

Протягом 2000–2010 рр. національна економіка прогресувала темпами, що були одними з найвищих у світі і в середньому за рік становили 7,7 %. У цілому за 2000–2010 рр. ВВП України збільшився на 84,5 %, а фізичний обсяг основних засобів на 87,5 % [4]. Хоча якщо із загального обсягу основних засобів, задіяних в економіці України, у 2000 р. в промисловості використовувалися понад 34,4 %, то у 2010 р. маємо суттєве зниження коефіцієнта концентрації до 16,6 %. Значно знизилась питома вага основних засобів у сільському господарстві: з 11,7 % у 2000 р. до 1,7 % у 2010 р., у будівництві відповідно з 1,9 % до 0,9 %, торгівлі – із 2,4 % у 2000 р. і 3,7 % у 2007р. до 1,6 % у 2010 р. Тільки у ВЕД «Діяльність транспорту та зв'язку» частка основних засобів у 2010 р. зросла до 57,4 % (проти 13,7 % у 2000 р.) [5].

Збільшенню фізичного обсягу основних засобів сприяло перевищення рівня оновлення основних засобів проти рівня їх ліквідації. Так, індекс оновлення основних засобів у 2010 р. становив 1,84 % проти індексу ліквідації – 0,26 % і загального індексу основних засобів – 102,3 % [5, с. 90,93]. Оновлення основних засобів значною мірою залежить від інвестицій в основний капітал. У 2010 р. індекс інвестицій в основний капітал порівняно з попереднім періодом становив 99,4 % проти 129,8 % у докризовому 2007 р. і 131,3 % у 2003р. [5, с. 205]. Тобто існуючі темпи оновлення основних засобів не дозволяють припинити процес їх старіння. Ступінь зношеності основних засобів у 2010 р. становив 74,9 % проти 49,0 % у 2005 р. та 43,7 % у 2000 р. Найбільш зношені основні засоби станом на 2010 р. у діяльності транспорту та зв'язку – 94,4 %.

Вищепредставлене дає підстави зробити висновок, що суттєвими проблемами для ефективності виробництва в Україні є не лише недостатні темпи інвестицій в основні засоби, а також і перевантаження господарської діяльності зношеними засобами виробництва, маса яких продовжує зростати.

Витрати капіталу являють собою внесок капіталу у виробництво. Вони визначаються розрахунковим шляхом. Для аналізу продуктивності капіталу України було застосовано індексний метод, тобто продуктивність капіталу була розрахована як відношення темпів зростання ВВП до темпів підвищення вартості основних засобів.

В Україні продуктивність капіталу у 2010 р. (101,9 %) порівняно з 2001 р. (106,7 %) зменшилась на 4,8 в. п.

Таблиця 1

Вихідні дані для розрахунку продуктивності капіталу [4; 5],
% до попереднього року

Показники	Роки				
	2000	2001	2003	2007	2010
ВВП, індекс зростання/зниження	105,9	109,2	109,6	107,9	104,2
Індекс зростання/зниження основних засобів	101,0	102,4	103,3	106,1	102,3
Індекс інвестицій в основний капітал	114,4	120,8	131,3	129,8	99,4
Продуктивність капіталу	104,9	106,7	106,1	101,7	101,9

Для оцінки продуктивності капіталу використовують показники, які визначають обсяг ВДВ або випуску продукції: а) на 1 грн вартості основних засобів (ВОЗ); б) на 1 грн споживання основного капіталу (СОК); в) на 1 грн валового нагромадження основного капіталу (ВНОК).

Дані табл. 2 свідчать про низький рівень продуктивності капіталу. Так, кожна гривня, що авансована в основні засоби у 2010 р., виробляла всього 14,4 коп. валової доданої вартості (ВДВ), що недостатньо для забезпечення зростання виробництва. Тоді як, наприклад, у 2001 р. ця сума становила 19,7 коп., а у 2007 р. – 31,0 коп.

Таблиця 2

Динаміка показників продуктивності капіталу в Україні за 2001–2010 рр. [4; 5]

Роки	Валова додана вартість (ВДВ), млн грн	Вартість основного капіталу (ВОЗ), млн грн	Споживання основного капіталу (СОК), млн грн	Ступінь зношеності, %	Валове нагромадження основного капіталу (ВНОК) у фактичних цінах	Продуктивність капіталу, грн / на 1 грн		
						ВДВ/ВОЗ	ВДВ/СОК	ВДВ/ВНОК
2001	180490	915477	34303	45,0	40211	0,197	5,26	4,49
2003	240217	1026163	38885	48,0	55075	0,234	6,18	4,36
2007	634794	2047364	73071	52,6	198348	0,310	8,69	3,20
2010	954159	6648861	107204	74,9	195927	0,144	8,90	4,87

До показників, що визначають продуктивність капіталу, відносять також рівень споживання основного капіталу і валове нагромадження основного капіталу.

Споживання основного капіталу (СОК) визначає споживання впродовж звітного періоду поточної вартості основних засобів унаслідок їх моральної та фізичної зношеності. Так, у 2001 р. на кожну гривню амортизаційних відрахувань (спожитого основного капіталу) припадало 5,26 грн ВДВ, у 2007 р. – 8,69 грн, у 2010 р. – 8,90 грн, що свідчить про досить високий рівень зношеності основних засобів.

Валове нагромадження основного капіталу – це приріст нефінансових активів, які протягом тривалого часу використовуються в процесі виробництва. До його складу включається приріст виробленого основного капіталу, поліпшення існуючого капіталу і невикористаних активів, витрати, пов'язані з передачею прав власності на невикористані активи. Так, якщо у 2001 р. на кожну 1 грн, авансовану у ВНОК, припадало 4,49 грн ВДВ, то у 2007 р. цей показник зменшився на 28,7 % і становив 3,20 грн, а у 2010 р. хоч і збільшився на 8,5 % і становив 4,87 грн, але свідчить про досить низький рівень інвестиційної діяльності.

Для більш детального аналізу зупинимось на характеристиці продуктивності капіталу за шестисекторною моделлю видів економічної діяльності.

Таблиця 3

Темпи зростання/падіння продуктивності капіталу [4; 5],
% до попереднього року

Показники	Роки				Індекс зростання (2001 р. = 100 %)
	2001	2003	2007	2010	
Сільське, рибне та лісове господарство	110,3	88,2	89,0	92,9	84,2
Промисловість:	111,4	112,4	101,9	108,0	96,9
Добувна промисловість	99,1	101,9	96,5	97,6	98,5
Переробна промисловість	114,7	114,1	102,5	111,1	96,9
Будівництво	101,6	121,4	96,6	95,4	93,9
Торгівля, готелі та ресторани, транспорт	105,4	108,5	101,7	101,0	95,8
Фінансова діяльність	102,6	124,2	101,7	91,1	88,8
Інші послуги	104,7	109,6	105,8	94,0	89,8

Як показують дані табл. 3, найвищий рівень продуктивності капіталу в Україні у 2010 р. та його підвищення з 2007 р. спостерігаються в другій групі – промисловості. При цьому дослідження продуктивності капіталу за видами промислової діяльності показує, що в добувній промисловості та у виробництві електроенергії, газу й води, галузях, які можна назвати обслуговуючими, що не належать до видів економічної діяльності з високою часткою доданої вартості у випуску (за винятком виробництва електроенергії), рівень продуктивності капіталу був і залишається нижчим, ніж у переробній промисловості. У 2010 р. продуктивність капіталу в переробній промисловості становила 111,1 %, тоді як у добувній – 97,6 %.

У сфері послуг найвищий рівень продуктивності капіталу має група ВЕД – торгівля, готелі, ресторани та транспорт: 101 %, з яких діяльність транспорту та зв'язку – 104,2 %. Найнижчий рівень продуктивності капіталу традиційно протягом 2003–2010 рр. мають сільське, рибне та лісове господарства. Галузі економічної діяльності, такі як фінансова діяльність та інші послуги, мали від'ємну продуктивність із кризового 2008 р. і в 2010 р. становили 91,1 % і 94 %. Зокрема, операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям у 2010 р. мають продуктивність капіталу – 96,6 %, охорона здоров'я – 96,4 %, освіта – 98,7 %. При цьому із загального обсягу інвестицій в основний капітал у 2010 р. 21,7 % вкладено саме в операції з нерухомим майном, а в освіту, охорону здоров'я, сільське, рибне та лісове господарства, при майже однаковому з вищезазначеними операціями рівні продуктивності капіталу, тільки відповідно 1,1 %, 1,6 % і 7,2 % загального обсягу інвестицій.

В українській економіці, яка протягом 2000–2010 рр. демонструвала позитивну динаміку, водночас спостерігалися ознаки порушення макроекономічної рівноваги, оскільки зростання не зумовлювалося стабільними довгостроковими факторами. Економічне зростання було не результатом системних внутрішніх реформ, а зумовлювалося в основному дією сприятливих чинників як зовнішнього, так і внутрішнього походження. Підставою для такого твердження є надвисока хвилюподібна траєкторія макроекономічної динаміки, яка не демонструє чітко окресленої домінанти розвитку, оскільки щорічні темпи приросту ВВП коливалися від 5,2 % у 2002 р. до 12,1 % у 2004 р. Найбільшого спаду за останні 16 років економіка країни зазнала у 2009 р. – 85,2 %. У 2004 р. відбувся перекид у розподілі доходів на користь населення: по-перше, обумовив потужне підвищення споживчого попиту, а по-друге – негативно позначився на нагромадженні ресурсів для майбутнього розвитку; крім того, інвестиції в основний капітал зростали нижчими темпами, аніж доходи населення, що й зумовило значне уповільнення загальної економічної динаміки (рис.).

Загальна проблема української економіки – диспропорційний нераціональний розподіл ресурсів, спрямований на короткострокове одержання доходу, як наслідок неефективна міжнародна спеціалізація, залежність національної економіки від кон'юнктури світових товарних та фінансових ринків, що обумовила високу вразливість макроекономічної стабільності.

На основі проведеного дослідження робимо висновок, що в Україні дуже низька продуктивність основних засобів. Основними чинниками низької продуктивності капіталу в Україні можна вважати такі: висока зношеність основних засобів і низька оновлюваність унаслідок недосконалої амортизаційної та облікової полі-

тики, нераціональний розподіл ресурсів, низька інвестиційна та інноваційна активність, неефективна управлінська та маркетингова діяльність, висока енергозалежність, зневага до технологічної модернізації та ін.

Рис. Динаміка ВВП, реального наявного доходу та інвестицій в основний капітал у 2000–2010 рр., % до 1990 р. [4]

На нашу думку, в основі можливого вирішення проблеми економічного зростання – довгострокова політика розвитку конкурентоспроможності, яка має включати до себе:

- визначення обмеженого переліку пріоритетних напрямів розвитку та напрямів диверсифікації виробництва продукції і послуг для задоволення потреб внутрішнього ринку та зростання експорту продукції кінцевого виробництва;
- послідовна капіталізація конкурентних переваг від аграрного комплексу, який згідно з оцінками Світового банку щонайменше вдвічі ефективніше сприяє скороченню рівня бідності, ніж інші галузі, транзитного потенціалу, промисловості та перехід до реалізації високотехнологічного потенціалу країни;
- поширення ефекту зростання на суміжні галузі промисловості на базі їх модернізації за рахунок технологічного трансферту, розширення внутрішнього попиту, підвищення інвестиційної привабливості переробних секторів.

Зазначені напрями можуть бути реалізовані за допомогою таких заходів:

- реорганізувати з метою фінансування Банк розвитку, створити іпотечні установи, а також залучати капітал іноземних банків;
- розробити стимули та механізми перетворення заощадження населення на довгострокові інвестиції;
- створити умови, стимули та механізми пріоритетної концентрації фінансів у сегментах постіндустріальної економіки;
- розробити інструментарій з недопущення надмірного витоку національного капіталу за кордон.

Головним напрямом підвищення ефективності виробництва повинні стати матеріалозберігаючі та енергозберігаючі напрями розвитку економіки та побудова єдиної амортизаційної політики у сфері господарської діяльності та оподаткування.

Бібліографічні посилання

1. Аналітичний звіт «Потенціал України та його реалізація» / Т. Бурбела, В. Войтенко ; Міністерство економіки України, Міністерство фінансів України та Національний банк України. – К., 2008. – 109 с.
2. **Бурбела Т. Н.** Оцінка ефективності формування виробничого капіталу України [Електронний ресурс] / Т. Н. Бурбела. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/eui/2010_2/10btvku.pdf.
3. Тимчасова методика розрахунку індексів основних засобів за первісною (переоціненою) вартістю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Статистичний щорічник України за 2010 рік ; Держкомстат України. – К., 2011. – 559 с.
5. Статистичний збірник «Основні засоби України за 2000–2010 роки» ; Держкомстат України. – К., 2012. – 286 с.
6. Валовий внутрішній продукт і валове нагромадження основного капіталу у США, Німеччині і Японії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database.
7. Capital Productivity, McKinsey Global Institute, Washington, DC, June 1996.
8. Модернизация российской экономики: структурный потенциал / отв. ред. Н. И. Иванова; науч. рук. Ю. В. Куренков. – М. : ИМЭМО РАН, 2010. – 228 с.

Надійшла до редколегії 25.02.2013 р.